

ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ

ТЕМАТСКИ БРОЈ
О СВЕТОМ САВИ

ПОВОДОМ 800. ГОДИШЊИЦЕ
АУТОКЕФАЛНОСТИ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

ЦЕНТАР ЗА ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ
НИШ, 2019

*С благословом Његовог преосвештенства
Епископа нишког Господина Арсенија*

**Овај број Црквених студија посвећен је 800. годишњици аутокефалности
Српске православне цркве**

CHURCH STUDIES

Year **XVII**

Number **16/1**

The Centre of Church Studies
University of Niš, Center for Byzantine-Slavic Studies
International Center for Orthodox Studies
Niš, 2019

Година XVI

Број 16/1

Центар за црквене студије
Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије
Међународни центар за православне студије
Ниш, 2019

ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ / *CHURCH STUDIES*
ISSN 1820-2446

Издавачи

Центар за црквене студије, Ниш
Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије
Међународни центар за православне студије, Ниш

Редакција:

академик Анатолиј Турилов (Москва), др Жан Клод Ларше (Стразбур),
академик Витомир Митевски (Скопље), др Иван Христов (Софија),
др Ростислав Станков (Софија), др Александар Наумов (Венеција),
др Бранислав Тодић (Београд), др Борис Брајовић (Никшић),
др Слађана Ристић Горгиев (Ниш),
др Владимир Цветковић (Ниш), др Сениша Мишић (Београд),
др Бранко Горгиев (Ниш), др Панос Софоулис (Атина),
др Изабела Лис Вјелгош (Познањ), др Дарко Крстић (Ниш),
др Владимир Алексић (Ниш), др Борис Стојковски (Нови Сад),
др Мажана Кучинска (Познањ), др Кристина Митић (Ниш), секретар,
др Ангелики Деликари (Солун), међународни секретар

Уредник

Др Драгиша Бојовић (Ниш)

Адресе

Центар за црквене студије
18000 Ниш, Обреновићева бр. 20
телефон: 063 847 84 99, e-mail: bodra@ptt.rs

Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије
18000 Ниш, Универзитетски црч бр. 2
e-mail: dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs

Међународни центар за православне студије
18000 Ниш, Обреновићева бр. 20

Графичко решење назива часописа
Светозар Пајић Дијак

Илустрација на корици
Застава у дечанском Четиљоројевању (последња четвртина XIV века, бр. 6)

Штампа: ПУНТА, Ниш

Тираж: 300 примерака

Илази једном годишње

Електронско издање: www.crkvenestudije-churchstudies.org

САДРЖАЈ

Драгиша Бојовић <i>Свети Сава и осам векова Српске цркве</i>	13
---	----

I

Александар Стојановић <i>Плодови етике Светог Саве некад и сад: да ли су савремени Срби на Путу који у живот води?</i>	15
Aleksandar Stojanović <i>The fruits of St. Sava's ethics now and then: are the modern Serbs of The path leading into life?</i>	25

Тихон Ракићевић <i>Идеологија братства Светог Саве</i>	27
Tihon Rakićević <i>Ideology of St. Sava's brotherhood</i>	45

Мирко Сајловић <i>Утицај светосавља на средњовековну етногенезу Срба (XII - XIII век)</i>	47
Mirko Sajlović <i>The influence of the Svetosavlje on the medieval ethnogenesis of Serbs (XII-XIII century)</i>	71

Павле Ботић <i>Свети Сава, со земљи српској</i>	73
Pavle Botić <i>Saint Sava, the Salt of the Serbian Land</i>	83

Предраг Петровић <i>Богослужбени аспекти светосавског предања</i>	85
Predrag Petrović <i>Worshipping Aspects of St. Sava's Tradition</i>	92

Драган Ашковић <i>Светосавље између идентитетског и поетског</i>	93
Dragan Ašković <i>Svetostavlje between identity and poetic</i>	106

Зоран Кинђић <i>Просветитељство Светог Саве</i>	107
Zoran Kindić <i>Enlightenment of Saint Sava</i>	124

Владимир Димитријевић	
<i>Свети Сава и крсна слава / Из историје српског религиозног акта</i>	125
Vladimir Dimitrijević	
<i>Saint Sava and rite of „krсна слава“ / From the history of religious act of Orthodox Serbs</i> .	130

Владимир Цветковић	
<i>Још један осврт на предавање “Национализам Светог Саве”</i>	
<i>Светог Николаја Жичког</i>	131
Vladimir Svetković	
<i>St Nikolaj of Zhicha’s Lecture “Nationalism of St Sava” Reconsidered</i>	148

Đorđe N. Petrović	
<i>Sava’s legacy: Serbian theology and Justin Popović</i>	149
Ђорђе Н. Петровић	
<i>Савино наслеђе: српска теологија и Јустин Поповић</i>	167

Јана М. Алексић	
<i>Свети Сава и српски културни образац</i>	169
Jana M. Aleksić	
<i>Saint Sava and Serbian cultural pattern</i>	189

II

Πίπας Giarenis	
<i>Sava Nemanjić and Nicaea</i>	193
Илијас Јаренис	
<i>Сава Немањић и Никеја</i>	212

Αγγελική Δεληκάρη	
<i>Η συμβολή του αγίου Σάββα στον εκκλησιαστικό προσανατολισμό της Σερβίας</i>	
<i>και η αντίδραση του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Δημητρίου Χωματηνού στη δημιουργία</i>	
<i>της σερβικής Εκκλησίας</i>	213

Ангелики Деликари	
<i>Допринос Светога Саве црквеној оријентацији Србије и реакција охридског</i>	
<i>архиепископа Димитрија Хоматијана на стварање Српске цркве</i>	228

Срђан Б. Младеновић	
<i>Трагови делатности Светога Саве на територији данашње Метохије и Косова</i>	229
Srđan B. Mladenović	
<i>Trace of the activities of the Saint Sava in territory of present day</i>	
<i>AP Kosovo and Metohija in middle ages</i>	234

Ђура Харди	
<i>О дипломатској мисији Светог Саве код угарског краља Андрије II</i>	235
Ђура Харди	
<i>On St. Sava’s diplomatic mission to Hungarian king Andrew II</i>	248

Александар Ђорђевић <i>Градски закон као саставни део Савиног Законоправила</i>	249
Aleksandar Đorđević <i>Civic Code as a Constitutive Part of the Sava's Legal Rule-Book</i>	254
Васиљ Јововић <i>Култ Светог Саве у Црној Гори у периоду Петровића Његоша</i>	255
Vasilj Jovović <i>The cult of St. Sava in Montenegro during the rule of Petrović Njegos dynasty</i>	270
Гордана Благојевић <i>Савиндан као симбол националног и религијског идентитета Србау дијаспори</i>	271
Gordana Blagojević <i>Saint Sava's Day as a symbol of national and religious identity of Serbs in diaspora</i>	283
Светозар Бошков <i>Слика Св. Саве у уџбеницима историје у XIX веку</i>	285
Svetozar Boškov <i>The picture of Saint Sava in history textbooks in 19th century</i>	296

III

Драгиша Војовић <i>Шта је написао Свети Сава?</i>	299
Dragiša Vojović <i>What did St. Sava write?</i>	310
Слађана Алексић <i>Допринос Светог Саве херменеутици</i>	311
Сладжана Алексич <i>Вклад Святого Саввы в герменевтику</i>	327
Маја М. Анђелковић <i>Савино Житије Св. Симеона и интертекстуалност</i>	329
Maја M. Anđelković <i>Sava's Life of Saint Simeon and the intertextuality</i>	346
Дарко Крстић <i>Да ли Свети Сава користи жанр „владарског огледала“ пишући Немањин опроштајни говор у Животу господина Симеона?</i>	347
Darko Krstić <i>Does Saint Sava exploits the genre of Mirror for Princes writing Nemanja's farewell speech in the Life of St. Simeon?</i>	357

Драгомир Костић	
<i>Други је први. Писање као унижење</i> <i>(Житије светог Симеона Немање Светог Саве)</i>	359
Dragomir Kostić	
<i>Second is the first. Writing as abasement</i> <i>(Žitije svetog Simenona Nemanje by Sent Sava)</i>	373
Немања Каровић	
<i>Поетика молитава у Житију Светог Симеона Светог Саве</i>	375
Nemanja Karović	
<i>The poetics of prayer in Saint Sava's Žitije Svetog Simeona</i>	387
Јелена З. Јонић	
<i>Духовне димензије Посланице игуману Спиридону Светог Саве</i> <i>у контексту српске средњовековне посланице</i>	389
Jelena Z. Jonić	
<i>The Spiritual Dimension of the Epistle of St. Sava to Abbot Spiridon</i> <i>in the Context of the Serbian Medieval Correspondence</i>	398
Виктор Савић	
<i>Образь код Светог Саве. Лексичко-семантички оглед</i>	399
Viktor Savić	
<i>Образь in Saint Sava's Writings. Lexical-Semantic Essay</i>	413
Зорица Никитовић	
<i>Сложенице у Законоправилу Светог Саве</i>	415
Zorica Nikitović	
<i>Compounds in St. Sava's Nomocanon</i>	431
Ана Рашковић,	
<i>Свети Сава у православној црквено-појачкој традицији</i>	433
Ana Rašković	
<i>Saint Sava in orthodox church-singing tradition</i>	451
Сергей Юрьевич Темчин	
<i>Модели построения канонов древнейшей службы свт. Савве Сербскому:</i> <i>канон «Горе на престоле...»</i>	453
Сергей Юрьевич Темчин	
<i>Модели устројства канона најстарије службе Светом Сави Српском:</i> <i>Канон „Горе на престолу...“</i>	463
Александар Наумов	
<i>Помен Светог Саве српског у књигама Божидара Вуковића</i>	465
Александр Евгеньевич Наумов	
<i>Воспоминание Святого Саввы сербского</i> <i>в старопечатных книгах Божидара Вуковича</i>	476

Милка Радуловић <i>Прошлошка житија Св. Саве и Св. Симеона и њихови стихови</i>	477
Milka Radulović <i>Synaxarion lives of Saint Sava and Saint Simeon and belonging verses</i>	490
Ирена Шпадијер <i>Кад су мошти светог Саве пренете из Трнова у Милешеву? Филолошка расправа</i> ..	491
Irena Špadijer <i>When were the relics of St. Sava translated from Tarnovo to Mileševa monastery ? A philological debate</i>	501
Томислав Јовановић <i>Изводи из Теодосијевог Житија Светог Саве</i>	503
Томислав Јовановић <i>Извлечения из Феодосиевског Житија Святого Саввы</i>	514
Александра Костић Тмушић <i>Поетика плача у житијима Светог Саве</i>	515
Aleksandra Kostić Tmušić <i>Poetics of Jeremiad in Saint Sava's Hagiographies</i>	529
Снежана Ј. Милојевић <i>Болест и исцељење у житијима Светог Саве</i>	531
Снежана Ј. Милоевич <i>Болезнь и исцеление в житиях посвященных Святому Савве</i>	551
IV	
Кристина Митић <i>Свети Саво „Кара-Ђорђијина времена“ (Опет о Вишњићевим варијантама о Свецу)</i>	555
Kristina Mitić <i>St. Sava in „Karadžordje's times“ (Visnjic's variant about the St. Sava, again)</i>	573
Мирјана М. Стакић <i>Тумачење полисемичности лексеме харизма у народној и уметничкој књижевности о Светом Сави</i>	575
Mirjana M. Stakić <i>Interpreting the polysemy of the lexeme charisma in tales and literature about Saint Sava</i>	593
Јелена Д. Михајловић <i>Свети Сава у основношколским и гимназијским програмима за Српски језик и књижевност</i>	595
Jelena Jovanović <i>Saint Sava in the Curriculum of Primary Schools and Highschools</i>	604

Снежана Марковић <i>Свети Сава у легендама Драгана Лакићевића у светлу књижевне традиције</i>	605
Snežana Marković <i>Saint Sava in Light of Literary Tradition in the Legends by Dragan Lakićević</i>	629
Снежана Р. Булат, Небојша Карталија <i>Свети Сава у српској историји и драми</i>	631
Snežana R. Bulat, Nebojša Kartalija <i>Saint Sava in Serbian history and drama</i>	655
Данијела Д. Костадиновић <i>Рефлекси култа светосавља у поезији за децу Јована Јовановића Змаја</i>	657
Даниела Д. Костадинович <i>Рефлексы культа Св. Саввы в детской поэзии Йована Йовановича Змая</i>	666
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић <i>„Долазим ти и када не видиш“</i> <i>Свети Сава у Семолъ гори Мира Вуксановића</i>	667
Ljiljana Pešikan Ljuštanović <i>„I am coming to you even when you do not see it“</i> <i>Saint Sava in Semolj gora by Miro Vuksanović</i>	675
Мирјана Бојанић Ћирковић <i>Житијини аспекти лика Светог Саве у делу</i> <i>Гора преображења Љиљане Хабјановић Ђуровић</i>	677
Миряна Боянич Чиркович <i>Аспекти жития образа Святого Саввы в деле</i> <i>Гора преображения Лиляны Хабьянович Джурович</i>	695

Владимир Цветковић

Универзитет у Београду, Институт за филозофију и друштвену теорију

Центар за црквене студије, Ниш – Србија

e-mail: vladimir.cvetkovic@instifdt.bg.ac.rs

ЈОШ ЈЕДАН ОСВРТ НА ПРЕДАВАЊЕ “НАЦИОНАЛИЗАМ СВЕТОГ САВЕ” СВЕТОГ НИКОЛАЈА ЖИЧКОГ*

Апстракт: Рад има за циљ да још једном протумачи предавање Епископа Николаја Велимировића “Национализам Светог Саве” у светлу оптужби савремених научника да аутор у овом тексту користи лик и дело Светог Саве да подупре српски национализам, фашизам и анти-екуменизам. Узевши у обзир шири контекст Николајевог дела, у раду се тврди да указивањем на пример Светог Саве, Николај жели да одговори на одређене противречности југословенског друштва, настале током тридесетих године двадесетог века. Прво, рад ће се показати да идеја светосавског национализма нема за циљ величање нити српске, нити југословенске нације, већ опитехришћанског идеала светости. Затим се у раду тврди да Николај не велича Хитлера ни фашизам, већ да на примеру Светог Саве жели да покаже да се кроз постојање народне цркве осигурава стабилност друштва и државе, како српске средњовековне тако и југословенске. На крају, рад износи тезу да Николајева критика Римске цркве није израз анти-екуменизма, већ позив Католичкој цркви у Југославији да следи пример Светог Саве у успостављању своје независности од Рима, и уједини се са православнима у једну народну југословенску цркву.

Кључне речи: Николај Велимировић, национализам, Свети Сава, фашизам, светост, народна црква, Југославија

Име Владике Николаја Велимировића се често у савременој науци и публицистици доводи у везу са национализмом, фашизмом и анти-екуменизмом. Када се упућује на Николајево заступање ове три идеологије, често се реферише на његов текст “Национализам Светог Саве”, изнет у форми предавања на Коларчевом народном универзитету у Недељу Православља, 17. марта 1935. године.¹ Оптужбе за Николајев национализам, чак и шовинизам, заснивају се на његовом величању српске цркве, српске државе, српског језика, српског свештенства и српске династије у овом тексту, а касније се критика проширује и употпуњује и интерпретацијом Николајевог дела

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179049 (“Политике друштвеног памћења и националног идентитета: регионални и европски контекст”) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Предавање је под истоименим насловом штампано у изводу у Књижници Православље, издању Удружења српског православног свештенства Архиепископије београдско-карловачке (Београд, 1935, 29), а затим и у целини у крагујевачком часопису *Мисионар* 1 (1938), 2–10. Цитирано на основу Епископ Николај, 2014г, 305–318.

Српски народ као теодул. Николајево помињања Хитлера у наводно позитивном контексту у поменутом предавању често служи као полазна тачка да му се припише подржавање фашизма, што се додатно поткрепљује Николајевим наводно блиским односом са Димитријем Љотићем, прваком покрета *Збор* и међуратним министром правде у Влади Краљевине Југославије. На крају, оптужбе за анти-екуменизам заснивају се на Николајевој оштрој критици Римске цркве у поменутом предавању, а као додатни аргумент се често наводи и његово јавно иступање против потписивања конкордата између Југославије и Ватикана пар година касније.

Циљ овог рада је да Николајева становишта изнета у овом предавању протумачи у ширем контексту његовог промишљања о месту Светог Саве, како у српској историји тако и у грађењу модерне југословенске државе, националног и црквеног идентитета. Тиме се пружа потпунија слика његовог односа према национализму, фашизму, и екуменизму. У наредним редовима ће прво бити разматран Николајев однос према национализму, како српском и југословенском, тако и светосавском. Затим ће бити разматран контекст у коме Николај помиње Хитлера, као и његове могуће везе са фашизмом које су му често приписиване. На крају, биће анализирано Николајево становиште наспрам Римске цркве, изнето како у самом предавању, тако и испољено током Конкордатске кризе. Све ће то бити посматрано кроз парадигму Светосавља и Светосавске традиције, на којој Николај помно инсистира када се дотиче наведених питања.

Светосавски национализам против српског и југословенског национализма

Српска национална идеја уобличена током 19. века садржала је, између осталог, две битне компоненте, једна која се тичала националног ослобођења од туђинске власти, било отоманске или аустроугарске, и друга која се тичала уједињења ослобођеног народа у једну државу. Српска црква је дала свој огроман допринос остварењу идеје народног ослобођења, било кроз своју образовну делатност, било кроз подизање устанка против завојевача. Сходно својој саборној природи и основном задатку Цркве да сабира своју духовну децу у међусобну заједницу са Богом, Српска црква је свесрдно подржавала идеју уједињења у једну државу и једну црквену јурисдикцију. Политичка идеја југословенства као ослобођење Јужних Словена од завојевачке власти и уједињења у једну државу поклапала се са идејом Српске цркве да обједини све своје расуте јурисдикције и вернике под једну институционалну капу. Међутим, вековна делатност Српске цркве на остварењу идеје народног ослобођења и уједињања довело је до тога да национална идеја или сам национализам постане њен главни идентитетски основ, истискујући веру и њено исповедање у други план. Међутим, национализам као идентитетски основ цркве није нешто што је красило само Српску цркву, или балканске цркве уопште, већ је, по Николају Велимировићу, национализам главна карактеристика и европских цркава. Тако је, у низу предавања одржаних у Цркви Свете Маргарите у Лондонском Вестминстеру, обједињених и штампаних 1917. године с насловом *Агонија Цркве*, тада јеромонах Николај указао на опасност европских националиста по хришћански идентитет Цркве Христове. Упоредјујући рану Цркву са различитим Црквама у Европи захваћеној Великим ратом, Николај истиче да, док је рана Црква изборила победу над својим најстрашнијим непријатељима, јеврејским национализмом и римским империјализмом, хришћанство у Европи послушно служило европским национализмима и империјализмима.² То служење Цркве у Европи националним или

2 Nicholai, 1917, 77.

империјалним циљевима, према Николају и проузрокује њену раздјељеност, јер национално као природно не може да буде друго до партикуларно, док је хришћанство општечовечанско.³ Оваквом констатацијом јеромонах Николај заправо указује да је раздјељеност Цркве по националним линијама последица покушаја Цркве да свој идентитет утврди на национализму.

То не значи, међутим, да је национализам лош јер за Николаја појам национализам има позитивну конотацију зато што се изводи из појма нације или народа, схваћеног као лаос, односно народ Божији.⁴ Истовремено, Николај перципира национализам као патриотизам и брану империјализму.⁵ Сматрајући патриотизам и империјализам као две стране новчића, он супротставља национализам и патриотизам Југословена - Срба, Хрвата и Словенаца - који су за њега "један и исти народ" турском, мађарском, немачком и италијанском империјализму.⁶ Идеју Светосавља или Светосавског национализма, Николај користи за стварање заједничког југословенског идентитета, како црквеног тако и народног. У том погледу, Николај врши ревизију постојеће историје и на основу новопроклаваних идентитетских основа југословенског народа гради алтернативну историју засновану на повесном памћењу. Николај је у контексту југословенског пројекта посебно истицао историјску улогу Светог Саве у повезивању средњовековне српске државе и народа са Црквом. Још пре успостављања нове државе Јужних Словена, Николај је упозоравао да она, да би опстала, мора да има јаче идентитетске ослонце од заједничког језика, указујући ту, првенствено, на заједничку веру и заједничко повесно памћење. Тиме он већ доводи у питање просветитељску традицију на којој су се формирале нове нације, и борбу за језик продужава борбом за веру и сећање. Према Николају, заједничку националну борбу, као и заједничку патњу југословенског народа, покреће један исти хришћански дух, који испуњава и католичку и православну веру.⁷ Највиши израз тог хришћанског духа је светост, и узрок пада Европе у Велики рат Николај је видео у паду Цркве због изневеривања тог свог основног принципа и идеала.⁸ Николај је стога упућивао на позитивне примере светитељства у заједничкој историји југословенског народа, посебно указујући на дело Светог Саве и његовог оца Немање или Симеона Мироточивог. Према Николају, Свети Симеон, то јест Немања био је утемељивач српске државе као тела, док је Свети Сава био утемељивач Српске цркве као душе српског народа, која је наставила да живи и након што је српска држава нестала за време турске окупације.⁹ Зато Николај тврди да се народни идеал ослобођења и уједињења најбоље исказао кроз идеју југословенства, док црквени идеал треба да се остварује кроз светитељство. Свети Сава, као претеча југословенства и оснивач народне Цркве, стоји на самом почетку заједничке српско-хрватско-словеначке историје, која се наставља са патријархом Арсенијем Чарнојевићем, Карађорђе Петровићем, Људевитом Гајем, Валентином Водником, Баном Јелачићем, и иде све до Његоша и Штросмајера.¹⁰ Свети Сава је, према Николају, помирио у себи два идеала, југословенства и светитељства, којима нова Краљевина, као и Црква у њој, треба да теже. Преко оваквог ревизионистичког приступа

3 Nicholai, 1917, 48.

4 Самарцић, 2004.

5 Nicholai, 1917, 77; Velimirovic, 1915a, 5.

6 Nicholai, 1915a, 4-6.

7 Nicholai, 1915a, 14.

8 Nicholai, 1917, 99-102.

9 Nicholai, 1915a, 4.

10 Nicholai, 1915a, 5-8.

историји и конструкције нове историје засноване на повесном памћењу, Николај заправо промовише идеал светитељства, оствареног у конструисаној заједничкој југословенској историји, насупрот секуларним тежњама нове државе.

Николај посвећује предавање „Национализам Светог Саве” месту које би Свети Сава требало да заузима у Краљевини Југославији. Николај конструише Светосавље или боље рећи Светосавски национализам као јеванђелску платформу, која треба да служи као модел за утемељење националне цркве. Овај национализам је за разлику од национализма који извире из просветитељске и секуларне традиције заснован на вери као основном начелу. Национализам Светог Саве је по Николају а) јеванђелски, јер штити интегритет људске личности и помаже њено усавршавање и б) органски, јер штити индивидуалност самог народа да се не изметне у империјализам и расплине у интернационализам.¹¹ Постављајући светост као највиши лични и црквени идеал, тако утврђен јеванђелски национализам, према Николају, постаје брана шовинизму и искључивости према другим народима. Према оваквом национализму сви људи на земљи, без обзира на крв, језик и веру, један су народ Божији и браћа међу собом. Николај не конструише само српску, односно југословенску историју око личности Светог Саве, већ и његово дело упоређује са за то конструисаном европском историјом. Према Николају, европска историја је заправо историја борбе европских народа за народну цркву, коју су, између осталих, водили Хус и Жишка у Чешкој, Лутер и Лајбниц у Немачкој и Паскал у Француској. Неуспех народних првака у Европи да прво створе народне цркве, а онда у оквиру њих да окупе све сународнике, има за последицу разлаз између државе и цркве, односно нације и вере. Према Николају, то даље води од одвајања политичких елита од народа и поткопава народно јединство. За разлику од релативно неуспешне борбе коју су водили европски народи, Свети Сава је превладао тешкоће на путу да створи српску народну цркву чиме је веру уградио у основу оваквог национализма, а националну цркву представио као највиши израз овог национализма. Николај завршава свој говор речима да је Свети Сава свој национализам утемељио пре седам векова као подухват заснован на јеванђелским и органским основама.

Овим говором о Светом Сави и Светосавском национализму као заједничкој идентитетској платформи, Николај је покушао да донекле спасе југословенски пројекат.

Југословенство, које после Првог светског рата постало државна политика краља Александра Карађорђевића, је истовремено била подржавана од Српске православне цркве и Римокатоличке цркве у Југославији.¹² Када је краљ Александар распустио парламент због националистичких и комунистичких тенденција у друштву и увео диктатуру 6. јануара 1929. године имао је подршку СПЦ. Патријарх Варнава Росић је 1930. године изнео подршку СПЦ краљевској државотворној политици и раду на потпуном уједињењу ”браће исте крви”.¹³ У периоду од 1929. до 1934. године многе религијске организације су забрањене као племенске, јер су по духу биле супротне пројекту југословенства.¹⁴ Убиством краља Александра Карађорђевића у Марселју 9. октобра 1934. године излазе на површину све негативне последице његове политике интегралног југословенства, односно југословенског национализма.¹⁵

11 Епископ Николај, 2014г, 309–310.

12 Radić, 2003, 197.

13 Žutić, 1996, 364-9.

14 Nielsen, 2009, 36.

15 Nielsen, 2014, 5.

Предавање Владике Николаја о Светосавком национализму неки сматрају кључним моментом у његовом одустајању од југословенске идеје.¹⁶ Нема сумње да је Николај био ватрени поборник идеје југословенства током Првог светског рата,¹⁷ међутим, пошто је сама идеја југословенства запала у неприлике после 1934. године, Стефан Родевалд претпоставља да и сам Николај напушта овај пројекат, те да у овом предавању југословенски национализам заправо замењује српским.¹⁸ Међутим, контунитет истих слика и метафора, којим се служио двадесет година раније када је Светог Саву ставио у основу идеје југословенства и оних које се налазе у овом предавању иду у прилог тези да Николај још увек не напушта југословенску идеју. Тек шест година касније у жеку Другог светског рата, када је Југославија нестала са карте Европе, ламентира над њеном судбином. Тако, у свом делу *Српски народ као теодул*, насталом у зиму 1941/1942. године, Николај описује Југославију као највећу забуну српског народа, и његово најсрамније понижење које је он икад доживео и преживео у својој прошлости,¹⁹ и уместо ње предлаже Савез православних народа Балкана.

У сваком случају, Николајев говор о национализму Светог Саве је имао сврху да поново пробуди ону исти енергију коју су имали југословенски народи, или југословенски народ на почетку заједничке државе, и да ту енергију искористи за стварање заједничког националног и хришћанског идентитета, и не представља његов обрачун са Југославијом као што му се приписује. Међутим, не треба одмах извести закључак да је национализам Светог Саве исти што и југословенски национализам, као политика краљевских власти. Јеванађелска платформа на којој Николај жели да гради југословенско јединство је директно супротна политици присиле којом је краљевска власт спроводила југословенску идеју у дело током диктатуре, јер ставља светост, а не национално јединство у сам центар државотворног пројекта. У контексту грађења, националног и хришћанског идентитета, не на идеалу светости, већ на присилном уједињењу, треба тумачити и Николајеву референцу на Хитлера у предавању у национализму Светог Саве.

Свети Сава, Николај и фашизам

Пре но што поставимо само питање односа Николаја према Хитлеру и фашизму, који је једно од места у самом предавању, треба узети у обзир шири контекст у коме настају оптужбе против Николаја за наводно испољене фашистичке ставове. Постоји неколико извора који износе и поткрепљује став да је Николај био фашиста. Први извор је црквена штампа у послератној Југославији блиска Удружењу православног свештенства ФНРЈ, док је други извор је комунистичка штампа и државне одлуке тадашњих власти. Радован Биговић запажа да је Владика Николај имао пуно критичара и пре Другог светског рата, како међу југословенском и српском интелигенцијом, тако и међу клирицима,²⁰ међутим, после рата напади на њега бивају оркестрирани и најчешће се односе на његов наводни фашизам, верски фанатизам, и везе са покретом "Збор". Овим изворима треба придодати и Љотићевску штампу у емиграцији, која за разлику од прва два извора помиње Николаја, не у негативном контексту, већ у позитивном контексту, али у оној мери у којој се тај позитивни

16 Rohdewald, 2014, 528–533.

17 Биговић, 1988, 178–179.

18 Rohdewald, 2014, 528–533.

19 Епископ Николај, 2014в, 677-8.

20 Биговић, 1998, 47.

контекст односи и на самог Димитрија Љотића и покрет Збор, што опет отвара простор за нападе на Николаја са супротних идеолошких позиција.

Једна од најранијих оптужби Николаја за фашизам долази из пера рашчињеног свештеника Николе Дреновца, који 1945. године у српско-америчким новинама "Слободна реч" пише:

„Јуначка ослободилачка војска под вођством маршала Тита донела је народима Југославије ослобођење. Југославија је ратом опустошена, крвљу натопљена и сузама заливена. Пустош, крв и сузе проузроковао је у Југославији Адолф Хитлер, кога је Епископ Николај упоредио са светитељем, генијем и херојем. И данас тај исти Епископ Николај иде по америчким катедралама и под маском „апостолске фигуре” проповеда најотровнији фашизам, клевеће своју рођену земљу и спречава акцију за помоћ болнима, гладнима и голима”.²¹

Свештеничко удружење издаје 1949. године резолуцију коју објављује у свом часопису *Весник*, бр. 2.1 у којој нападају епископе Николаја Велимировића и Иринеја Ђорђевића да су "се задржали у табору империјалистичких земаља и са империјалистима прижељују и кују поновно ропство за наше народе и сеју лажни морал и незнање".

Ови текстови који су долазили из крила Српске цркве, тј. од клирика окупљених у Удружењу свештеника, писани су под утицајем Комунистичке партије Југославије, чији је инструмент Удружење свештеника после рата постало. Основано још у 19. веку као одговор на епископе фанариоте, ово удружење је у међуратном периоду ушло у сукоб са епископатом због новопредложеног Устава СПЦ. Пошто ниједна од њихових, како Радован Биговић закључује, оправданих примедби у том међуратном периоду није усвојена, они су покушали да своја права остварују уз помоћ нових комунистичких власти.²² Лако се у језику ових текстова може видети благонаклоност према Јосипу Броз Титу и новим властима. Оптужбе за империјализам и фашизам су одмах сврставале Николаја у народног непријатеља Југославије, која је управо грађена на анти-империјализму током Првог, и анти-фашизму током Другог светског рата. Николајево предратно југословенско није представљало никакву олакшавајућу околност за његове критичаре.

Други извор су биле одлуке и пропаганда самих комунистичких власти у Југославији. Тако је Министарство унутрашњих послова ФНРЈ покренуло поступак одузимања држављанства Владика Николају, да би он 1951. године изгубио сва грађанска права са образложењем да је био „припадник противнародне политичке организације „Збор” и као сарадник окупатора побегао из земље пред ослобођењем”²³

Комунистичка оптужба Николаја за наводни фашизам је ишла у правцу његовог довођења у везу са Димитријем Љотићем и његовим несумњивим колаборационизмом са окупационим снагама, као и његово одушевљење, не толико Хитлеровим, колико Мусолинијевим фашизмом.²⁴ Тако је предратно познанство између Николаја и Љотића искоришћено да би се потврдило Николајево наводно чланство и учешће у покрету Збор, и подржавање њихових идеја. Радован Биговић наводи да је Владика Николај био нека врста жртвеног јарца у односу југословенских власти према клерофашизму током Другог светског рата.²⁵ Комунистичке власти су изједначиле по

21 Цитирано на основу Димитријевић, 2013,5.

22 Биговић, 1998, 23.

23 Перић, 1995.

24 Митрополит Јосиф, 2008, 215-216.

25 Биговић, 1998, 48.

одговорности два колаборационистичка режима у ратној Југославији, усташку Владу Анте Павелића у новооснованој квинслишкој Независној држави Хрватској, и марионетску Владу народног спаса Милана Недића у Србији као и четнички покрет, односно Југословенску војску у отаџбини предвођену армијским генералом Драгољубом Дражом Михаиловићем. Због познанства и наводног пријатељства са Љотићем, који имао велики утицај на политику тадашње Недићеве Владе, у којој је Збор имао неколико министара, Владика Николај је био идеалан кандидат комунистичким властима да буде пандан Алојзу Степинцу. Изједначавањем Николаја са Степинцем у подршци квислишким и фашистичким режимима, направљена је једна врста ураниловке и равнотеже одговорности између Римокатоличке и Православне Цркве у Југославији за неосуђивање, или директно подржавање злочина.²⁶ На тај начин, Степинац и Николај су изједначени као ратни злочинци, иако Николај никада није био осуђен ни по ком основу, за разлику од Степинца, који је осуђен 1946. године на 16 година затвора због ратних злочина и сарадње са усташким режимом током рата.²⁷ Николајево име се одмах нашло на тзв. ”црним листама” књижевника забрањених у Југославији.²⁸ На Николајевој невиности нису само инсистирали чланови СПЦ као јеромонах Атанасије Јевтић,²⁹ већ и покоји режимски истраживач. Тако, Предраг Илић у часопису СУП-а Србије „Безбедност”, (бр. 5, из 1982, стр. 417, прим. 19) упозорава да може да буде политички штетно Николаја етикетирати као ратног злочинца, пошто он није осуђен за ратни злочин, већ је довољно на њега упућивати као на симпатизера четничког и љотићевског покрета, политичког емигранта и клеронационалисту. Међутим и поред мало уравнотеженијег става режимских истраживача, Николај је остао на мети, како комунистичких политичара и идеолога, попут Милоша Минића,³⁰ тако и комунистички оријентисаних новинара током шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века.³¹ У овим нападима комунистичких првака и новинара на Владу Николаја, Велибор Џомић види покушај оправдања за убијање свештеника и верника Српске Цркве под оптужбом да су народни издајници и сарадници окупатора.³²

Став о Николају као фашисти и Љотићевом сараднику на основу ова два извора, и у неким случајевима поткрепљен и оним трећим љотићевским изворима, је поновљен од низа научника и есјиста, од којих треба свакако поменути Небојшу Попова,³³ Мирка Ђорђевића,³⁴ Ивана Чоловића,³⁵ Милорада Томанића,³⁶ Јована Бајфорда,³⁷ Оливеру Милосављевић³⁸ те иностране ауторе Клауса Букенауа³⁹ и Мариу Фалину,⁴⁰ и постао је опште место у дискурсу о Владици Николају.

26 Јевтић, 1981.

27 Tomasevich, 2002, 562.

28 Палавестра, 1988, 8.

29 Јевтић, 1981.

30 Минић, 1982. Аутор оцењује Владу Николаја као „писца црквених беседа у служби верског фанатизма”.

31 Низ чланака против Николаја ће изаћи у листу Политика и то у бројевима од 25. јуна, 7. јула и 4. августа 1968 и 15., 16., 17. јануара 1969. године. Познати су и текстови: Милетић, 1972, 31-35; Јакшић, 1981, 3.

32 Џомић, 2003.

33 Popov, 1993.

34 Đorđević, 1996, 1-10.

35 Čolović, 2002, 51.

36 Томанић, 2001.

37 Byford, 2008.

38 Milosavljević, 2010, 552-553.

Како, међутим, протумачити однос који је Николај имао према фашизму у време изношења своје беседе о Светосавском национализму, као и у годинама које су касније уследиле. У свом предавању, у задужбини Илије Коларца, Владика Николај помиње Хитлера у контексту борбе европских народа за народну цркву, наводећи имена европских великана попут Хуса и Жишке у Чешкој, Лутера и Лајбница у Немачкој, Паскала у Француској. Тако је, по Владици Николају, настављајући Лутерово дело, Хитлер, "са тешком муком, и још несвршеном борбом, за последње две године донекле успео да само од протестантског дела немачког народа организује нешто налик на националну цркву."⁴¹ Николајево упућивање на покушај Хитлеровог стварања националне цркве и делимични успех само у протестантском делу немачког народа је заправо референца на покрет немачког хришћанства (*Die Deutsche Christen*), који је током 1933. и 1934. године постао доминантан у 28 протестантских цркава Немачке.⁴² Међутим, Хитлеров неуспех могао би према Николају бити у томе што је Римокатоличка црква у Немачкој била још увек под влашћу Папе и тиме узурпирала народно јединство. Николај наводи да неуспех народних првака, да у Европи у оквиру народних цркава окупе све сународнике, има за последицу разлаз између државе и цркве, односно нације и вере. То, према Николају, даље води одвајању политичких елита од народа и поткопава народно јединство. Владика Николај даље помиње Хитлера у позитивном контексту као простог занатлију и човека из народа, који је увидео да национализам без вере је само једна аномалија, те дошавши на идеју Светог Саве је као лаик подузео "у свом народу онај најважнији посао, који приличи једино светитељу, генију, и хероју".⁴³ Како протумачити ове Николајеве речи? Да ли оне сматрају Хитлера светитељем, генијем и херојом, и у чему га упоређују са Светим Савом? Кључ за разумевање ових реченица лежи у последњим речима "светитељ, геније и херој" које се појављују, као што се може видети, још у раним Николајевим радовима писаним у контексту југословенског пројекта. На првом степену су народни хероји, попут хрватско-словеначког устаника Матије Гупца и српског вође Првог српског устанка, војда Карађорђа Петровића, који су се борили против туђинске државне власти.⁴⁴ Следећи степен је генијалност и огледа се у везивању вере за нацију, како држава не би склизнула у политички или религијски шовинизам или империјализам. Овај процес везивања народне државе уз народну цркву започели су народни генији, попут владике црногорског Петра II Петровића Његоша и хрватског бискупа Јосипа Јураја Штросмајера.⁴⁵ На трећем степену је само светитељство, које се, према Николају, у заједничкој југословенској историји најбоље изразило кроз лик и дело Светог Саве. Уколико се ова Николајева градација примени на Хитлера, онде се може закључити, да иако је он у једном тренутку за немачке грађане изгледао као народни херој, немогућност да до краја заврши свој наум, а то је везивање вере за нацију и стварање националне цркве, га је заправо одвело у политички шовинизам, изражен кроз мржњу према другим народима, и империјализам који се огледа у започињању Другог светског рата.

39 Buchenau, 2004, 75.

40 Falina, 2007, 253-255.

41 Епископ Николај, 2014г, 577.

42 Hockenos, 2004, 4-5.

43 Епископ Николај, 2014г, 577.

44 Nicholas, 2016, 42.

45 Nicholas, 2015б, 12-17; Nikolai, 2015а, 8-11.

Наводни фашизам Владике Николаја је такође тешко оправдати у светлу историјских чињеница које следе. На вест о приступању Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. године, организоване су демонстрације назадовољног народа широм Србије, а на протестима у Краљеву 25. марта, Владика Николај се обратио народу и подржао демонстрације против пакта.⁴⁶ Пуч који је избио 27. марта 1941. године против потписивања пакта Владе Краљевине Југославије са Трећим рајхом су истог дана подржали Патријарх и чланови Сабора на ванредној седници Архијерског Сабора СПЦ. Телеграме подршке америчког председника, Франклина Рузвелта и британског краља Џорџа VI устанку против пакта са Силама осовине, између осталих, примио је и Владика Николај. Немачки окупатори су Владику Николаја сматрали идејним творцем пуча и могућом везом између генерала Душана Симовића, са којим је Никојал био школски друг и Британаца, међу којима је имао добро везе.⁴⁷ Подршка СА Сабора одбацивању пакта Југославије са силама Осовине и Краљевској влади генерала Душана Симовића је имала за последицу хапшење Патријарха Гаврила од стране Немаца после слома Југославије у шестоаприлском рату 1941. године. Владику Николаја су Немци прво држали под присмотром у манастиру Жича, да би га на Петровдан 13. јула 1941. године ухапсили и спровели га у манастир Љубостињу где је Владика Николај био под стражом и није смео да га напушта.⁴⁸ Средином октобра 1941. године, Немци су стрељали око 3000 невиних цивила из Краљева као одмазду за смрт 30 немачких војника, који су погинули нешто раније у борбама са четницима на путу Крагујевац – Горњи Милановац. Владика Николај у делу *Земља Недођија* описује овај догађај као прекретницу, која, је његовог јунака, официра Спасу Спасића, иначе симбола српског војника, нагнао на оружани устанак против немачке окупације.⁴⁹ Владика Николај је средином децембра 1942. године из Жиче премештен у манастир Војловица, где је стављен у конфинацију заједно са Патријархом Гаврилом, да би септембра 1944. године био пребачен у немачки концентарциони логор Дахау. У књизи *Земља недођија*, Николај описује како Гестапо ислеђује официра Спасу Спасића и како он у својим одговорима критикује партијско деловање, националсоцијализам, оправдање свега борбом против комунизма и мржњу према Јеврејима.⁵⁰ Николајева критика је уперена против националсоцијализма, али се индиректно односила и на љотићевски покрет. У писму о. Алекси Тодоровићу од 11. јула 1951. године Николај пише да је планирао да напише три књиге, против хитлеризма, атеизма и трећу као исповест народних грехова и позив на молитву и покајање.⁵¹ Према Владици Николају, хитлеризам, затим атеизам, или како он назива ”национално безбожништво” да би га разликовао од комунистичког безбожништва, и неспремност на покајање за своја дела су биле карактеристике љотићевског покрета.

Према свему наведеном, тешко је оправдати тезу да је Николај на било који начин величао и оправдавао Хитлера и фашизам, како у свом предавању тако и шире. Николајева референца на Хитлера упућује пре на немогућност немачког вође да у Немачкој помири веру и народ, него да то постигне. Сама чињеница Хитлеровог прогона Римокатоличке цркве у Баварској иде у прилог овој Николајевој тези.⁵² У

46 Цитирано на основу Џомић, 2003.

47 Џомић, 2003.

48 Велимировић, Ј. (2014), 661.

49 Епископ Николај, 2014д, 14.

50 Епископ Николај, 2014д, 12-19.

51 Епископ Николај, 2014ђ, 662.

52 Shirer, 1960, 201.

даљим редовима бавићемо се Николајевим упућивањем на Римокатоличку цркву у његовом предавању.

Екуменизам и империјалистичка црквена политика

Једна од реакција на од 1929. године присилно спровођену државну политику југословенства била је забрана католичкој школској омладини, изречена од неких жупника,⁵³ а затим и 1933. године потврђена ауторитетом католичких бискупа,⁵⁴ да учествује у прославама Светог Саве као државне школске свечаности у Краљевини Југославији. Поводом тога, Николај је започео преко штампе полемику са надбискупом загребачким Антуном Бауером, подвлачећи значај и улогу Светог Саве у заједничком југословенском пројекту.⁵⁵ Та расправа је доживела врхунац 1935. године, када се прослављала јубиларна седамстогодишњица упокојења Светог Саве и када је цела година посвећена његовом прослављању. Према томе, Николајево предавање "Национализам Светог Саве" треба донекле и посматрати у светлу ове расправе између Николаја и Бауера.

У свом предавању Николај наглашава рад Светог Саве на успостављању аутономије Српске цркве у односу на Цариградску патријаршију, која је предуслов за даљи развој народног бића. Зато према Николају национализам Светог Саве „обухвата народну цркву, народну династију, народну државу, народну просвету, народну културу и народну одбрану”, при чему је основа и центар овог национализма народна црква.⁵⁶ Насупрот народној цркви Николај ставља интернационалну цркву, која има своју централу изван народа, свештенство сабрано одасвуда, туђ језик и уједначен и униформисан израз своје вере.⁵⁷ Упућујући на Христову поруку апостолима да „крштавају народе” и дар Светога Духа апостолима на Педесетници да говоре и друге језике, а не само јеврејски, грчки и латински, Владика Николај сматра да је постојање народне цркве и народног црквеног језика утврђено на основу Јеванђеља и апостолске службе. Иако Николај нигде не наводи која је народна, а која интернационална црква, да се претпоставити да је народна црква Српска православна црква, док је интернационална црква Римокатоличка црква.⁵⁸ Док, према Николају, народна црква у Југославији има своју аутокефалност, свештенство из народа, службу на народном језику, интернационална црква у Југославији има централу ван земље, свештенство које често није југословенско и богослужбени језик који није народни.

Само неколико месеци после овог предавања потписан је Конкордат између Ватикана и Југославије у Риму 25. јула 1935. године. При својим критикама на рачун потписивање Конкордата, Николај је и касније често реферисао на Римокатоличку цркву као интернационалну цркву, чак и "црну интернационалу". Сама ратификација Конкордата Скупштини Краљевине Југославије током лета 1937. године је изазвала кризу у односима државе и Српске цркве, која се томе оштро супротстављала. На дан саме ратификације конкордата у Скупштини 19. јула 1937. године, СПЦ је позвала народ на литију, коју су власти забраниле. Тог дана дошло је до крвавог сукоба између грађана, који су учествовали у литији и полиције. У свом писму председнику

53 Buturac, 1933, 129.

54 Бауер 1933. Цитирано на основу: Troch, 2013, 254-255.

55 Николај, (1935), 25-28.

56 Епископ Николај, 2014г, 306.

57 Епископ Николај, 2014г, 307.

58 Grill, 1988, 190-191.

југословенске Владе, Милану Стојадиновићу од 21. јула 1937. године, Николај оштро протестује због покушаја да се раније потписани Конкордат усвоји гласањем у Скупштини Краљевини Југославије, и наводи да се над документом, који папи даје власт да уређује односе у Југославији, не ужасавају само Срби већ и просвећени католици. Ратификација конкордата није изгласана тог дана, већ 23. јула 1937. године, истог дана када је мистериозном смрћу умро српски патријарх Варнава Росић. Архијерејски Сабор СПЦ је 1. августа 1937. године донео одлуку да се из цркве екскомуникаирају сви народни посланици и министри православне вере, који су подржали конкордат из Цркве, што је после имало за последицу Владино одбацивања конкордата у новембру исте године. Противљењем политици потписивања конкордата са Римом, Николај је стекао антипатије међу многим Хрватима, те су многи почели да га сматрају, не више поборником југословенске идеје, већ српским националистом и распивачем међунационалне мржње.

У савременим научним истраживањима се Николајев однос према Римокатоличкој цркви често тумачи као негативан. Тако Јован Бајфорд сугерише да упркос Николајевој ранијој подршци српској Влади да потпише Конкордат са Ватиканом, као израз искрености и отворености према римокатолицима у Србији, изнете у својим предавањима у Британији 1915. године,⁵⁹ постоји континуитет Николајевих негативних ставова према Римокатоличкој цркви.⁶⁰ Као потврду за то, Бајфорд наводи да се Николај и поред јавног заговарања добрих односа са Римокатоличком црквом у Србији, а касније и у Југославији, у приватним разговорима залагао за прекидање свих веза са Ватиканом и оснивање народне (југословенске) католичке цркве.⁶¹ Слично Бајфорду и Клаус Букунау сматра да код Николаја постоји неко двоумљење, које се, огледа, са једне стране у јавном прихватању Римокатоличке цркве, а са друге стране у скривеном неповерењу. Док је Бајфорд изричит да Николај заступа "српску православну искључивост", Букунау сматра да је Николајев мотив за зближавања између две цркве остао нејасан, јер је понекад зближавање представљено као политички инструмент, а понекад као предуслов за уједињење цркава у заједничку југословенску цркву.⁶² Букунау се ипак приближава Бајфордовом закључку, сматрајући да зближавање цркава за Велимировића заправо представља прелаз римокатолика у православље. Тако испада, према овим ауторима, да је Николајев однос према Римокатоличкој цркви у раним радовима или неискрен, јер жели да инструментализује Римокатоличку цркву у Југославији за српске националне и црквене циљеве, или пак и њему самом недовољно јасан. У том случају, сама полемика са Бауреом око улоге Светог Саве у југословенском друштву, и предавање "Национализам Светог Саве" из 1935. године, само потврђују његов негативан однос према Римокатоличкој цркви, који је у ранијим радовима или био вешто скриван или још увек неизграђен.

Међутим, поред ове две могућности постоји и трећа, којом је могуће повезати у једну кохерентну целину Николајеве ране радове из предратног периода са оним из међуратног, а да се не посегне за горенаведеним аргументима. Бајфордов став да је Николај пре и током Првог рата заговарао добре односе са Римокатоличком црквом у Србији, а касније и у Југославији, а истовремено се залагао за прекидање свих веза са Ватиканом и оснивање народне (југословенске) католичке цркве је тачан, али њега не

59 Nicholas, 2015b, 22. Исто предавање је касније прештампано у Nicholas, 2016, и посвећено римокатоличком бискупу Јурају Штросмајеру.

60 Byford, 2008, 30.

61 Byford, 2008, 30.

62 Buchenau, 2011, 161.

треба сматрати производом Никојалеве неискрености. Још 1909. године, у свом чланку "Велика криза у Римокатолицизму", где разматра рецепцију Енциклике Папе Пија X *Pascendi dominici gregis* из јула 1907. године у којој се осуђују антимодернистички ставови у Римокатоличкој цркви, Николај упућује на став француског римокатоличког теолога, Алфреда Лоазија, да папа треба "да се опет прихвати свог васпитачког позива, а да напусти све владавинске светске претензије".⁶³ На крају текста Николај закључује да је папа овом енцикликом разорио све хумане напоре да се човечанство осети као једна целина, и да папални систем, који све ограђује и ограничава, и под којим католичка црква уздише, мора да ушчезне. Николај завршава питањем хоће ли са папством ишчезнути и католицизам, на које одговара да је католицизам постојао и пре папства, и постојаће и после њега, јер је вођен истином и окренут према спасењу.⁶⁴ Према овоме, Николајево залагање за прекидање свих веза са Ватиканом и папством није усмерено прама католицизму, већ је инспирисано довођењем "обновљеног и препорођеног" католицизма у тешњу везу "са осталим деловима Хришћанства".

У контексту југословеског уједињења, Николај наводи усвојени документ Римокатоличког свештенства Загребачке бискупије из 1848. године у коме се као циљеви прокламују: уједињење Срба и Хрвата, толерисање разлике у Символима вере и коришћење Старословенског језика у богослужењима Југословенске католичке цркве.⁶⁵ Букенау добро примећује да када Николај говори о полититичко-националним, а то се може рећи и за теолошке заслуге католичког свештенства, он пре свега наводи дисиденте и критичаре папске власти.⁶⁶ То је случај, како са Алфредом Лоазијем, и његовом критиком папског отпора модернизму, али је такође и случај са католичким свештенством које је захтевало 1848. године увођење народног језика у богослужење, чему се опирао тадашњи загребачки бискуп Јурај Хаулик.⁶⁷ Међутим, Букенау греша у тврдњи да у свом предлогу да карактеристике нове словенске религије буду светост, саборност и апостолство, Николај набраја карактеристике источне цркве, без помињања православља.⁶⁸ У предавању "Агонија Цркве" одржаном у Цркви Свете Маргарите у Лондонском Вестминстеру 1917. године, Николај указује да служење цркве у Европи националним или империјалним циљевима проузрокује њену раздвојеност, која је супротна њеној природи.⁶⁹ Николај на основу Никејско-цариградског Символа вере, који је заједнички и Римокатоличкој и Православној цркви, Цркву дефинише као једну, свету, саборну и апостолску. Николај овде посебно наглашава прве две карактеристике Цркве, њену једност, односно јединственост, и њену светост, закључујући да раздвојене цркве треба да осете своје јединство у светости.⁷⁰ Када говори о појединачним црквама, он набраја њихове врлине и мане, укључујући ту и врлину папе што је сачувао идеју теократије као почетну тачку социјалног учења о Цркви, али и ману што је није истовремено учинио христократијом и светитељократијом.⁷¹ На крају, Николај тврди да је обнова хришћанства у Европи једино могућа путем јединствене Цркве Христове, а јединство је могуће градити на основама које је поставила рана Црква, бивајући истовремено блага и снисходљива у погледу учења, богослужења и организације, али

63 Епископ Николај, 2014а, 786.

64 Епископ Николај, 2014а, 791.

65 Nicholas, 1915b, 10-11.

66 Buchenau, 2011, 162.

67 Švoger, 2005, 133

68 Buchenau, 2011, 162.

69 Nicholai, 1917, 109.

70 Nicholai, 1917, 113.

71 Nicholai, 1917, 111.

строга и искључива у чувању свог духа.⁷² Слично томе, у делу „Сан о словенској религији”, пратећи *Символ вере*, Николај говори о три елемента која треба да има нова религија Словена, а то су светост, саборност и апостолство.⁷³

На основу овога може се закључити да идеја уједињења католичке и православне у једну југословенску католичку цркву, при чему се мисли католичанску, односно саборну, као у *Символу вере*, за Николаја не изгледа као немогућа мисија. Он чак и набраја да би на почетку југословенска црква имала око педесет епархија, пола католичких, пола православних,⁷⁴ и да би те цркве имале слободу учења, богослужења и организације, све док се оградe које су их одвајале вековима једном не превазиђу, што ће бити по Николају веома лако.

Како онда разумети Николајеву критику Римокатоличке цркве у Југославији? Оштрица Николајеве критике, како у самом предавању о национализму Светог Саве, тако и у ранијим и каснијим списима, није уперена против саме Католичке цркве у Југославији, већ против њене зависности од Рима. Николајева критика институције папства има континуитет од његових раних радова из 1909. године до познатог говора против конкордата одржаног у Ваљевској гимназији 1937. године.⁷⁵ Док је у раним радовима Николај више пажње посвећивао реформским покретима у самој Римској цркви, у радовима и јавним обраћањима током тридесетих година двадесетог века критика папства је са позиција југословенских државних и црквених интереса. Политику Ватикана, а посебно иницијативу за потписивања конкордата између Ватикана и Југославије, Николај је сматрао изразом империјалне политике Рима, а на штету југословенског заједништва. Према Николају, католици у Југославији се признањем папске власти одричу, не само своје самосвојности, већ и јеванђелске и апостолске утемељености народне цркве. Међутим, погрешно би било закључити да Николај критикује Римску цркву са православних позиција, као што Бухенау сугерише.⁷⁶ Николај помиње дело Светог Саве и у контексту назависности коју је Српска црква стекла уједињењем у патријаршију, наводећи као пример Савино премештање центра своје цркве из Цариграда у Жичу, и замењивање грчких свештенике и грчког богослужбеног језика српским свештенством и језиком.⁷⁷ Николај тиме упућује и позив католичком клиру и народу да утврде независност у односу на Рим, водећи се примером Светог Саве, који је учинио Српску цркву независном од Цариграда у институционалном погледу. Крајем тридесетих и почетком четрдесетих Николај ће додатно инсистирати на идеју црквене независности и односу на Рим и Цариград, а опет у контексту дела Светог Саве. У Видовданском говору одржаном 28. јуна 1939. године поводом обележавању 500. годишњице од битке на Косову у манастиру Раваница, Владика Николај описује Светог Саву као изумитеља треће црквене власти, између византијске и римске и то власт слободне националне цркве, која није ни туђинска, ни интернационална. У делу *Српски народ као теодул*, Николај пише да, пратећи дело свог оца Немање на политичком плану, Свети Сава је на црквеном плану трасирао пут народу и цркви између цариградског панјеленизма и римске пантеократије.⁷⁸ Тако се изборио против панјелинског шовинизма из Цариграда, док је

72 Nicholai, 1917, 118.

73 Епископ Николај, 2014б, 318.

74 Nicholas, 2015б, 21.

75 Grill, 1988, 191.

76 Buchenau, 2011, 162.

77 Епископ Николај, 2014г, 307.

78 Епископ Николај, 2014в, 657.

интернационалну папску теократију у Риму победио стварањем теодулије – службе Богу – усредсређене у личности владара. Наравно да ово дело писано у јеку Другог светског рата нема нити југословенску, нити екуменску димензију, али има сличну аргументацију против интернационалне цркве, била она римска или цариградска, као и предавању о Светосавском национализму.

Закључак

На основу досадашњег излагања, може се извући неколико закључака. Прво, излажући основе национализма Светог Саве, Николај се не залаже ни за српски, ни за југословенски национализам, јер оба национализма у центар свог идентитета стављају нацију, или народ, био он српски или југословенски. Пропагурајући Светосавски национализам, Николај заправо промовише светост, односно светитељство као друштвени идеал. Зато за њега Југославија и није довршена држава, јер није у центар свог народног стремљења ставила светитељство. Супротно од просветитељске традиције која државно и национално јединство гради на основу језика, Николај покушава да национално јединство југословенског народа изгради, не само на основу заједничке борбе за слободу и жеље за уједињењем, већ и на основу заједничког идеала светости као највише вредности и југословенским православцима и југословенским католицима. Свети Сава је по Николају у практичном животу остварио идеал светости и показао да се кроз стремљење светости као друштвеном идеалу обезбеђује државни и народни просперитет, као што је случај са средњовековном српским државом. Зато Николај и ставља Светог Саву на почетак конструисане југословенске историје, желећи да југословенска држава и народ своје јединство остварују, не само на основу преданости борби за слободу, већ тежећи и светости као највишем идеалу.

Друго, поредећи у одређеној мери Хитлера са Светим Савом, Николај никако није величао фашизам, већ је у Хитлеровој жељи да уједини протестанску и римокатоличку цркву и једну народну цркву донекле препознао пут којим је вековима пре кренуо Свети Сава. Остварући независност Српске цркве од Цариградске патријаршије у тренутку када је Цариград био под римском влашћу, Свети Сава је успео да профилише Српску цркву у односу на два доминантна црквена центра, Цариград и Рим, и да тиме обезбеди стабилност средњовековне српске државе. Зато паралела која вуче у свом предавању на Коларчевом народном универзитету између Светог Саве и Хитлера није усмерена толико на немачке, колико на југословенске прилике. Југославији, која је средином тридестих година двадесетог века растразана унутрашњим противуречностима, Николај као терапију преписује црквено јединство између католика и православца и стварање заједничке народне цркве. Према Николају, једино народна црква може осигурати стабилност и држави и народу, што он поткрепљује историјским примером Светог Саве, који је стварањем народне цркве обезбедио стабилност српској средњовековној држави.

Треће и последње, оштри критички ставови на рачун Римокатоличке цркве изнети у предавању нису усмерени против самих католика у Југославији, већ против папске власти. И овај пут Николај Светог Саву узима за пример, и то као црквеног вођу који извојевањем независности своје цркве од Цариградске патријаршије није погазио ниједан Божији закон, нити једно црквено начело, већ се држао принципа утврђених у Јеванђељу и апостолској служби. Према томе, пример Светог Саве, заједно са новијим историјским примером Српске цркве, која је 1920. године ујединила у једну патријаршију све своје епархије које су биле под туђинским јурисдикцијама, служи

Николају да позове југословенске католике да се одрекну империјалне власти Рима, и да заједно са православцима раде на стварању једне народне цркве.

У сва три случаја, Светог Саву и његово дело Николај користи као примере за светост, народно и државно јединство и просперитет, и независност од империјалних центара политичке и црквене моћи. Тиме Николај жели да југословенско друштво усмери ка светошћу, да југословенску народну и државну стабилност обезбеди стварањем заједничке народне цркве, и да политичку независност југословенског друштва утврди, не само у односу на политичке центре моћи као што су Истанбул, Беч или Венеција, већ и у односу на црквене центре моћи попут Цариградске патријаршије и Римске столице.

Библиографија

Примарна литература:

Баур, Антон (1933), Писмо Министарству просвете од 10. децембар 1933. године, Архив Југославије, Фонд 66 Министарства просвете, фасцикла 59, архивска јединица бр. 500.

Николај Велимировић, (2014а), ”Велика криза у Римокатолицизму”, у: Епископ Николај, *Сабрана дела у XIII књига*, књига II, Шабац: Манастир Светог Николаја.

Николај Велимировић, (2014б) „Сан о словенској религији”, у: Епископ Николај, *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IV, Шабац: Манастир Светог Николаја 2014.

Николај Велимировић, (2014в) ”Српски народ као теодул”, у: Епископ Николај, *Сабрана дела у XIII књига*, књига V, Шабац: Манастир Светог Николаја 2014.

Николај Велимировић, (2014г) „Национализам Светог Саве”, у: Епископ Николај, *Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига*, књига IX, Шабац: Манастир Светог Николаја 2014, 305–318.

Николај Велимировић, (2014д) ”Земља недођија”, у Епископ Николај, *Сабрана дела у XIII књига*, књига XII, Шабац: Манастир Светог Николаја 2014.

Николај Велимировић, (2014ђ) Писмо Алекси Тодоровићу од 11. јула 1951. године, у Епископ Николај, *Сабрана дела у XIII књига*, књига XIII, Шабац: Манастир Светог Николаја 2014.

Николај Велимировић (1935) „Примедба на Окружницу Пресветлог Господина др Бајера, надбискупа загребачког”, *Гласник СПЦ* 2/9 (1935), 25–28. Текст је прештампан и објављен као Николај Велимировић, „Светосавска година. Свети Сава и савремена Југославија”, *Вардар* 12/2 (1935), 1–2.

Nikolai, Velimirovic, (1915a), *Two Churches and One Nation*, New York: Živa Crkva.

Nicholai Velimirovic, (1917), *The Agony of the Church*, London: Student Christian Movement, 1917.

Nicholas Velimirovic, (1915b), *Religion and Nationality in Serbia*, London: Nisbet 1915. Исто предавање је објављено у: Nicholas Velimirovic, *Soul of Serbia*, London: The Faith Press 1916, 55-74.

Секундарна литература:

- Биговић, Радован, (1988) *Од свечовека до богочовека*, Београд: Друштво Рашка школа.
- Buchenaus, Klaus, (2004), *Orthodoxie und Katholizismus in Jugoslawien 1945–1991: ein serbisch-kroatischer Vergleich*, Otto Harrassowitz Verlag, 2004.
- Buchenaus, Klaus, (2011) *Auf russischen Spuren. Orthodoxe Antiwesterler in Serbien, 1850-1945*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011.
- Buturac, Josip A. (1933), "Katolička djeca i svetosavska zabava", *Katolički list* 11 (1933), 129-130.
- Byford, Jovan, (2008) *Denial and Repression of Antisemitism: Post-communist Remembrance of the Serbian Bishop Nikolaj Velimirovic*, Budapest: CEU Press 2008.
- Велимировић, Јован, (2014), "Сећање Еп. Јована Велимировића на Епископа Николаја", у: Епископ Николај, *Сабрана дела у XIII књига*, књига I, Шабац: Манастир Светог Николаја 2014.
- Димитријевић, Владимир, (2013), *Напад на Светог Владуку Николаја (необјављена књига)*, 5. Књига је доступна на електронској адреси <http://borbazaveru.info/ZIP%201/vd%20tu%C4%8Da%20u%20mraku%20omnut%20zbog%20hrista%20neobjavlje%20knjiga%20%20nikolaju%201.doc> (приступљено 4.6.2018. год.).
- Ђорђевић, Мирко, (1996) "Povratak Propovednika", *Republika* 8. jul 1996, 1-10.
- Falina, Maria, (2007) 'Between 'Clerical Fascism' and Political Orthodoxy: Orthodox Christianity and Nationalism in Interwar Serbia', *Totalitarian Movements and Political Religions* 8/2 (2007), 247–258.
- Grill, Chrysostomus, (1988), *Serbischer Messianismus and Europa bei Bischof Velimirović*, St Ottilien: EOS Verlag.
- Hockenos, Matthew D. (2004), *A Church Divided: German Protestants Confront the Nazi Past*. Bloomington: Indiana University Press.
- Јевтић, Атанасије, (1981), "Коме служи уравниловка", *Православље* 345-346, 1. август 1981.
- Јакшић, Љубиша, (1981), "Клеронационалисти – против властитог народа", *Ослобођење* од 7. јула 1981., 3
- Јосиф, митрополит скопски, (2008) *Мемоари*, Цетиње: Светигора.
- Милетић, Влада, (1972), "Политички тамјан", *НИН*, бр. 1135 од 8. октобра 1972, 31-35.
- Milosavljević, Olivera, (2010), *Savremenici fašizma: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941.*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava.
- Минић, Милош, (1982), *Четници и њихова улога у време НОР-а 1941–1945*, Београд: Комунист, 1982.
- Nielsen, Christian Axboe, (2009), "Policing Yugoslavism: Surveillance, Denunciations, and Ideology during King Aleksandar's Dictatorship", 1929-1934, *East European Politics and Societies* 23-1 (2009), 34-62.
- Nielsen, Christian Axbou, (2014), *Making Yugoslavs Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, Toronto: Toronto University Press.
- Палавистра, Предраг, (1988), "Књижевници на црним листама", *Књижевне новине* 749-750 (1988), 44.
- Перић, Димшо, (1995), „Одузимање држављанства Епископу Николају”, *Хришћанска мисао* 1–3 (1995).

- Popov, Nebojša, (1993), *Srpski populizam: Od marginalne do dominantne pojave*, dodatak nedeljniku *Vreme* br. 135 od 24. maja 1993. Текст је доступан на електронској адреси: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1112603> (приступљено 1.6.2018. године)
- Radić, Radimila, (2003), "Religion in Multinational State: Case of Yugoslavia", in: Dejan Djokić, *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918–1992*, London: Hurst, 196-207.
- Rohdewald, Stefan, (2014), *Götter der Nationen Religiöse Erinnerungsfiguren in Serbien, Bulgarien und Makedonien bis 1944*, Köln: Böhlau Verlag Köln.
- Самарцић, Предраг, (2004), *Епископ Николај и Нови Завет о Јеврејима*, Београд: Хришћанска мисао.
- Shirer, William L., (1960), *The Rise and Fall of the Third Reich*, London: Secker & Warburg 1960.
- Томанић, Милорад, (2001), *Српска црква у рату и ратови у њој*, Београд: Медијска књижара Круг.
- Tomasevich, Jozo, (2002), *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford: Stanford University Press.
- Troch, Pieter, (2013), "The Intertwining of Religion and Nationhood in Interwar Yugoslavia: The School Celebrations of St Sava's Day" *The Slavonic and East European Review*, 91/2 (2013), 235-261.
- Žutić, Nikola, (1996), "Narodnosna (nacionalna) politika crkava u Kraljevini Jugoslaviji", u: Bogdan Đurović (ed.), *Religija-Crkva-Nacija-Vreme posle rata*, Niš, 364-9.
- Čolović, Ivan, (2002), *The Politics of Symbol in Serbia: Essays in Political Anthropology*, London: C. Hurst & Company.
- Џомић, Велибор, (2003), "Еп. Николај није волео љотићевце", *Погледи*, јун 2003. Текст је доступан на следећој адреси: <http://www.pogledi.rs/ep-nikolaj-nije-voleo-ljoticevce/>
- Švoger, Vlasta, (2005), "Vjerska problematika u zagrebačkom liberalnom tisku 1848.-1852", *Croatica Christiana Periodica* 56 (2005), 121–145.

Vladimir Cvetković

**ST NIKOLAJ OF ZHICHA'S LECTURE
"NATIONALISM OF ST SAVA" RECONSIDERED**

The paper aims to interpret the lecture of Bishop Nikolaj Velimirović "Nationalism of St. Sava" in the light of the claims proposed by contemporary scholarship according to which the author utilizes the personality of Saint Sava in order to promote Serbian nationalism, fascism and anti-ecumenism. Taking into account the wider context of Nikolaj's work, the paper claims that by relying on St Sava's historical example, Nikolaj intends to offer a solution to certain contradictions of the Yugoslav interwar society. First, the paper argues that Nikolaj's idea of Saint-Savian nationalism praises not the Serbian or the Yugoslav nation, but the universal Christian ideal of holiness. Then, the paper refutes charges of fascism against Nikolaj by arguing that the parallel he draw between Hitler and St Sava aimed to promote a national church. Nikolaj maintains that only a national church is able to secure the stability and prosperity of society and the state, Yugoslav as well as German, as it demonstrates the case of Saint Sava who ensured the prosperity of the Serbian medieval state through the independence of the Serbian church. Finally, the paper argues that Nikolaj's critique of the Roman Catholic Church is not an expression of anti-ecumenism, but an appeal to Yugoslav Catholics to seek independence from Rome, by following the historical example of St Sava and to unite them with the Orthodox into a national Yugoslav church.